

О. О. Русов і становлення Музею українських старожитностей В. В. Тарновського

Видатний український земський статистик, етнограф, громадський і культурний діяч Олександр Олександрович Русов (1847–1915) двічі — в 1876–1879 і 1894–1899 рр. — перебував на Чернігівщині і залишив помітний слід у науковому та громадському житті Чернігова. Його діяльність тут знайшла певне відображення в науковій літературі.¹ Однак питання участі О. О. Русова у створенні та становленні музейних установ міста детально не вивчалось і потребує уточнення.

Зазначимо, що О. О. Русов мав певний досвід такої роботи. Ще під час його діяльності у Південно-Західному відділі Російського географічного товариства у Києві (1873–1876) він, виконуючи обов'язки секретаря, безпосередньо займався створенням, комплектацією та упорядкуванням музею цієї наукової установи. Це засвідчують журнали зібрань, програми Південно-Західного відділу, до створення яких був причетний О. О. Русов.² Питання упорядкування музею і, зокрема, його опису виконуючий обов'язки секретаря ставив у своєму листі до голови Відділу Г. П. Галагана від 9 червня 1873 р.³ Завдяки Олександровичу Південно-Західний відділ започаткував колекцію народного орнаменту, перші експонати якої були зібрані на прохання Русова сестрами Марією Федорівною та Софією Федорівною Ліндфорс у селах Олешня і Олександрівка Городнянського повіту Чернігівської губернії.⁴ Збереженню української національної спадщини О. О. Русов приділяв увагу впродовж усього свого життя. І це, зокрема, позитивно вплинуло на створення музейних установ у м. Чернігові.

Незабаром після прибуття до Чернігова на посаду статистика в щойно створене статистичне відділення, 28 лютого 1877 р. він отримав офіційний лист-запрошення від чернігівського губернатора М. Дарагана за № 236 взяти участь у створенні місцевого музею при Чернігівському губернському статистичному комітеті. Комітет схвалив програму, згідно з якою мали збиратися експонати, щоб «згрупувати якомога більше засобів для статистичного, економічного і історичного вивчення губернії...».⁵ Немає сумніву в тому, що статистик погодився на цю пропозицію і надсилав до цієї установи якісь матеріали.

Під час другого перебування в Чернігові (1894–1899) губернський земський статистик О. О. Русов був причетним до становлення та діяльним членом Чернігівської губернської вченої архівної комісії та створеного при ній у листопаді 1896 р. історичного музею. Звісно, як людина «політично неблагонадійна», він не був серед того гурту чернігівської інтелігенції, що провела 3 грудня 1895 р. установчі збори Чернігівської губернської архівної комісії та порушила клопотання перед міністром внутрішніх справ про дозвіл на відкриття цієї наукової установи.⁶ Проте він став її дійсним членом і брав активну участь у роботі комісії. Зокрема, в «Трудах» архівної комісії побачила світ праця О. О. Русова «Изменения в сословном составе жителей Черниговской губернии во второй половине XVIII века».⁷ Вона містить витяги з описів Київського, Чернігівського та Новгород-Сіверського намісництв за 1784 р., що дозволяють простежити формування нових соціальних груп населення на вищеназваних територіях. Дійсним членом цієї громадської наукової установи статистик залишався й після того, як у 1899 р. виїхав з Чернігова.⁸

Зазначимо, що виконуючи обов'язки губернського земського статистика, О. О. Русов був також обраний губернським земським гласним від Борзенського повіту на трьохріччя 1898–1901 рр. Своєю діяльністю він сприяв вирішенню багатьох злободенних питань земського життя Чернігівщини. Зберігся цікавий його щоденник «Записки земского губернского гласного. С 1898–1899 по 1901 год». В ньому статистик робив свої нотатки стосовно вирішення тих чи інших питань, що розглядалися на земських зборах. Власне, у цей період вирішувалось питання створення Чернігівського музею українських старожитностей,

відкритого 1902 р. Тому у щоденнику знайшли певне відображення і деякі факти щодо прийняття губернським земством колекції українських старожитностей, подарованої меценатом В. В. Тарновським, та думки і дії самого О. О. Русова відносно створення музею. Певний інтерес становить запис, зроблений вночі з 20 на 21 січня 1899 р. Зокрема, О. О. Русов занотував: «... вечером в управе, где князь [М. Д. Долгоруков] собрал все комиссии в одно общее заседание по вопросу, - приглашать ли в заседание собрания В.В.Тарновского, когда будет обсуждаться вопрос о покупке дома над Десной (назыв. домом Мазепы) для помещения его музея, который он жертвует Черниговскому земству? Наш проходимец Н. В. Котляревский, председатель ревизионной комиссии, предложил комиссии, и она согласилась, рекомендовать собранию отказаться и от покупки дома, и даже от дара Тарновского, который был принят собранием в январе 1897 года — т. е. два года назад. Котляревский со свойственным ему цинизмом говорил, что и дом гроша не стоит, и что земство не имеет права швырять деньги на музей, которого Стецько и Грицько из В.Загоровки видеть никогда не будут. Я возражал Котляревскому, выходя из той мысли, что народ, не имеющий чувства уважения к старине своих предков, не имеет будущности, что мы должны приобрести теперь этот музей, ибо другой раз не будет такого случая. Уговорились в частном собрании подсчитать голоса: за принятие и содержание музея Тарновского высказалось 28, против — 14. Меньшинство не лишило права себя в собрании говорить непристойности по адресу Тарновского и его дара. Посмотрим, как они будут вести себя, когда он придет».⁹ Далі О. О. Русов записав, що ранком 24 січня 1899 р. їздив на вокзал зустрічати В. В. Тарновського, що «привез каталог свого музею, чтобы похвалиться перед гласными; в обед он явился к нам с визитом и просидел у нас очень долго...».¹⁰ На жаль, більше інформації з питань щодо музею у щоденнику ми не знаходимо. Відомий громадський діяч І.Л.Шраг, який на той час також був земським гласним, згадував пізніше у своїх спогадах про цей аспект діяльності статистика: «Справа українського музею ім. Тарновського викликала велику увагу Русова; між іншого він доводив на земських зборах, що музей треба містити в будинку, який би був в центрі городу, а не на кінці його, що треба прохати міську Думу, щоб вона дала місце на майдані біля Собору, доводив, що будинок, який призначила для музею Управа, і малий, і в такому місці, яке цілком не відповідає музею; на жаль, губ[ернські] Земські збори з Русовим не згодилися, і музей уміщено там, де пропонувала Управа».¹¹

Після від'їзду з Чернігова, розуміючи те, що Чернігівський земський музей українських старожитностей мав на той час значні українські колекції та певний досвід роботи, О. О. Русов турбується про його розвиток та поповнення його фондів. Зокрема, після смерті письменника і громадського діяча Д. Л. Мордовця (1830–1905) за порадою О. О. Русова онука небіжчика Н. О. Пальчикова згодилася передати до Музею українських старожитностей в Чернігів частину його спадщини, що мала відношення до України. О. О. Русов разом з відомим українським громадським діячем П. Я. Стебницьким ретельно передивилися спадок Д. Л. Мордовця у петербурзькій квартирі і відібрали дуже багато цінних історичних речей, картин, книг, листів тощо. Він неодноразово звертався до чернігівських земських діячів з проханням відрядити до Петербурга компетентного музейного співробітника, щоб відібрати найбільш цінні речі до музею. Зокрема, у листі до І. Л. Шрага від 1 квітня 1907 р. статистик прохав останнього, щоб до Петербурга був відряджений завідуючий музеєм, відібрав цінні речі і забрав би усе необхідне для музею.¹² Щодо наявних у спадкоємців культурних цінностей О. Русов писав: «Є багато дуже цікавого і цінного: патрет великий Шевченка у убранні кобзаря з кобзою; фотографічні патрети Шевченка, його малюнки, з яких він потім робив офорти, які видав [В. В.] Тарновський, листи [Т. Г.] Шевченка, [П. О.] Куліша, вірші самого Діда [Д. Л. Мордовця], [М. І.] Костомарова, [Т. Г.] Шевченка і др. у гарних перепльотах, писані дуже старанно, багато книжок різних авторів (книжок першої половини XIX віку українських багато таких, що ми й не знали про їх) і т. д. Одібрана велика переписка Діда з українськими діячами».¹³ Спеціаліста музейної справи Чернігівська губернська земська управа у Петербург не відрядила, надіславши натомість О. О. Русову листом від 7 квітня 1907 р. за № 3324 подяку за «сприяння у придбанні для Музею українських старожитностей цінних для нього предметів», і доручила йому самому прийняти «від Н. О. Пальчикової пожертвовані нею предмети і відправити їх згідно з описом, за

рахунок земства у Чернігів».¹⁴ Виконуючи доручення Чернігівської губернської земської управи, О. О. Русов разом з П. Я. Стебницьким та Н. О. Пальчиковою, переглянувши усі речі, склав опис і відправив експонати у Чернігів. Про обсяг робіт, які йому довелося здійснити, вивчаючи спадщину Д. Л. Мордовця, та те, які культурні цінності були відібрані для передачі Чернігівському музею, він сповіщав відомого письменника й громадського діяча М. М. Коцюбинського у листах від 17 і 26 квітня 1907 р.¹⁵ У листі до Чернігівської губернської земської управи від 1 травня 1907 р. статистик повідомляв, що предмети, рукописи і книги у чотирьох ящиках разом з описом відправлено страховим транспортом у Чернігів. Деякі книги та речі він обіцяв надіслати пізніше.¹⁶ Наприкінці листа О. О. Русов додав: «Прилагая при сем квитанции кампании «Надежда» за № А6513, считаю необходимым передать Управе убедительную просьбу жертвовательницы и другого ее деда, брата покойного Данила Лукича, чтобы все посылаемое составило в музее особый отдел имени Д. Л. Мордовцева, и не было бы разрознено по предметам (книги, брошюры, рукописи)».¹⁷ На жаль, це прохання родичів небіжчика не було виконано, і багато експонатів опинилися в інших музеях та архівах України.

Отже, перебуваючи у Чернігові, О. О. Русов зробив певний внесок у становлення та розвиток музейної справи і, зокрема, Чернігівського музею українських старожитностей ім. В. В. Тарновського. Завдяки йому музей поповнив свої фонди культурними цінностями, зібраними Д. Л. Мордовцем.

¹ Рахно Олександр. О. Русов у науковому і громадському житті Чернігівщини // Сіверянський літопис. - 2000. - №6. - С.49-61.

² Див.: Записки Юго-Западного Отдела Императорского Русского Географического Общества. - К., 1874. - Т.1; Программа для собирания этнографических и статистических данных, составленная Действительными членами Юго-Западного Отдела Императорского Русского Географического Общества, гг. Чубинским и Русовым. - К., 1873; Программа Юго-Западного Отдела Императорского Русского Географического Общества для собирания сведений по этнографии. - К., 1873.

³ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського (далі-ІР НБУВ). - Ф.ІІІ.-Оп.1. - Спр.362. - Арк. 2 зв.

⁴ Журнал общего собрания Юго-Западного Отдела Императорского Русского Географического Общества 18 ноября 1873 года // Записки Юго-Западного Отдела Императорского Русского Географического Общества. - К., 1874. - Т.1. - С.66-67.

⁵ ІР НБУВ. - Ф.ІІ. - Оп.1. - Спр. 520. - Арк.1.

⁶ Труды Черниговской губернской архивной комиссии. 1897-1898. - 2-е изд. -Чернигов, 1914.-С.13.

⁷ Труды Черниговской губернской архивной комиссии. - Чернигов, б.г. -Вып.2.-С.49-63.

⁸ Труды Черниговской губернской архивной комиссии. - Чернигов, 1903. -Вып.5. - С.97.

⁹ Науковий архів Інституту археології Національної Академії Наук України. - Ф. 1. -Оп.1.-Спр.453/1. - Арк.3зв.-4.

¹⁰ Там само. - Арк. 6 зв.

¹¹ ІР НБУВ. - Ф.І. - Оп. 1. - Спр. 12605. - Арк. 8.

¹² Листи Олександра Русова до Іллі Шрага (підготовка до друку О. Рахно) // Сіверянський літопис. - 1999. - №2. - С.144.

¹³ Там само. -С.144.

¹⁴ ІР НБУВ. - Ф.І. - Оп. 1. - Спр. 10978. - Арк. 1.

¹⁵ Листи Олександра та Софії Русових до Михайла і Віри Коцюбинських (підготовка до друку І. Зайченко, О. Рахно) // Київська старовина. - 1999. - №5. -С.76-78.

¹⁶ ІР НБУВ. - Ф.І. - Оп.1. - Спр. 10980. - Арк.1. В Інституті рукопису Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського зберігається «Список предметів, жертвувемых г-жею Н. О. Пальчиковою в Черниговский музей из наследства Д. Л. Мордовцева» на семи аркушах, підготовлений О. О. Русовим. Він дозволяє зрозуміти, які історичні та культурні цінності були придбані останнім і передані Чернігівському музею українських старожитностей. (ІР НБУВ. - Ф.І. -Оп.1.-Спр. 10979.)

¹⁷ ІР НБУВ.-Ф.І.-Оп.1.-Спр. 10980.-Арк.1.